

AZERBAIJAN'DAKİ OKULLARDA EDEBİYAT EĞİTİMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE EDEBİYAT EĞİTİMİ PROGRAMLARI

Vafa SAVAŞKAN*

Öz

Edebiyat eğitiminde amaç, öğrencilere edebiyatla ilgili genel bilgilerin kazandırılmasının yanı sıra sanatsal ve estetik bir zevk de kazandırmaktır. Ders ortamında işlenen konuların öğrenciler üzerinde daha etkili ve kalıcı olabilmesi için edebiyat eğitimi programlarının belli bir amaca yönelik hazırlanması önem arz etmektedir.

Bu araştırmada Azerbaycan'daki okullarda edebiyat eğitiminin tarihî gelişimini görmek ve bu eğitimin etkinliğini anlamak amacıyla edebiyat eğitimi programları incelenmiştir. Araştırmanın amacı, Azerbaycan'daki okullarda Sovyet Dönemi'nde uygulanmış ve hâlihazırda uygulanmakta olan edebiyat eğitimi programlarının benzer ve farklı yönlerini belirlemektir. Araştırma, Azerbaycan'da edebiyat eğitiminin çağdaş bir anlayış ve yaklaşımla değerlendirilip geliştirilmesi gereğini göz önüne sermektedir.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat eğitimi programları, Azerbaycan eğitim programları, Azerbaycan edebiyatı eğitim programları.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LITERATURE EDUCATION AND LITERATURE EDUCATION PROGRAMMES IN AZERBAIJAN SCHOOLS

Abstract

The purpose of the literature education is not only gaining literature instructions but also acquiring artistic and aesthetic pleasure. Literature education curriculum need to be prepared appropriate to the aims of the lesson to create an effective learning environment.

In this research, literature education programmes were investigated to reveal and understand the historical development of them in Azerbaijan schools. The aim of the study is to determine similar and different sides of the literature education programmes in between the Soviet periods and current programmes in Azerbaijan schools. The research reveals that literature education in Azerbaijan schools should be evaluated and developed with a contemporary approach.

Keywords: Literature education programme, Azerbaijan education programmes, Azerbaijan literature education programmes.

Ø. Giriş:

TDK'nin yayınladığı Türkçe Sözlük'te (TDK, 2005, s. 600) “Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın” olarak ifade edilen edebiyatın asıl işlevinin kavramsal ve uygulamalı olarak kazandığımız her şeyi hayal

* Yrd. Doç. Dr.; Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, vefasavaskan@hotmail.com.

dünyamızda tekrar canlandırmamıza yardımcı olduğu bilinmektedir (Wellek ve Austin, 1993, s. 19).

Kavcar'a (1995, s. 5) göre "Edebiyatın temel işlevlerinden biri eğitime, insan kişiliğini değiştirme, geliştirmedir. Bu işlevine, duyguları geliştirme, duyarlık kazandırma, duygu ve düşünce arasında sağlıklı bir denge kurma da denebilir."

Edebiyatın eğitici yönü Uygur (1985, s. 162) tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Vazgeçilmez bir eğiticidir edebiyat. İnsan da eğitimle var olduğuna göre pek çok eksik kalır edebiyatsız."

Edebiyat da dil gibi kültür taşıyıcısı olması sebebiyle önemlidir. Çünkü dil ile yaratılan edebî eserler, o toplumun kültürel mirasını nesilden nesile aktarır. Diğer toplumlarda olduğu gibi Azerbaycan'da da dil ve edebiyatın gelecek kuşaklara sağlam bir şekilde aktarılabilmesi için mücadeleler verilmiş, bu uğurda çok emek harcanmıştır. Azerbaycan'da edebiyatın gelişim tarihine göz atıldığında bu sürecin doğrudan ve dolaylı yöntemle gerçekleştirildiği görülmektedir. Dolaylı yöntemle, özel (bire bir) öğretim; doğrudan yöntemle ise edebiyatın artık okullarda bir ders olarak öğretilmesi kastedilmektedir. Azerbaycan'da edebiyat öğretiminin tarihî seyri birkaç aşamada incelenebilmektedir:

1. Kadim devirlerde edebiyatın öğretilmesi (XIII. yüzyıla kadar olan aşama),
2. XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan devirde edebiyatın öğretilmesi,
3. 1828 - 1920 yılları arasında (Çarlık Rusyası Dönemi) edebiyatın öğretilmesi,
4. 1920 - 1993 yılları arasında (Sovyet Dönemi) edebiyatın öğretilmesi,
5. 1993 yılından günümüze kadar (Bağımsızlık Dönemi) edebiyatın öğretilmesi (Yusifov, 2008, s. 23).

Birinci aşama, "halk eğitimi aşaması" olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde, halkın yarattığı sözlü örnekler, okuma yazmanın olmadığı zamanlarda genç nesle aktarılmıştır.

İkinci aşama, edebiyatın halk eğitiminin yanı sıra saray, mollahane (dinî okul) ve okul ortamında öğretilmesi olarak değerlendirilebilir. Sarayların Azerbaycan'da edebî eserlerin oluşmasında özel yeri olmuş; saray edebî meclisleri, edebiyatın öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından önemli rol oynamıştır.

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan mollahane ve medrese eğitimi aşamasında, edebiyatın bir ders olarak öğretilmesiyle ilgili çok fazla bilgi mevcut değildir. Fakat bu dönemde sanatçıların çok kitap okuyarak kendilerini geliştirdikleri bilinmektedir.

Üçüncü aşama, Azerbaycan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgalinden sonra edebiyatın öğretimi alanında yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu dönemde yeni okullar açılmaya, edebiyat sınıf ortamında edebî eserlerden seçilen örneklerle öğretilmeye başlamıştır. Bu zaman Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Mirze Şefi Vazeh, Seyid Ezim Şirvani, Neriman Nerimanov, Firidun Bey Köçerli, Reşid Bey Efendiyev, Mahmud Bey Mahmudbeyov, Ferhad Ağazade, Abdulla Şaig gibi Azerbaycan sanatçıları okulların ihtiyaçlarını karşılamak için ders kitapları yazma girişiminde bulunmuştur. Abbasgulu Ağa Bakıhanov'un "Kitab-ı Nasihat" ve "Tehzibü'l-Ahlak"; Seyid Ezim Şirvani'nin "Rabiü'l-Etfal" adlı eserleri birer ders kitabı olarak kaleme alınmıştır.

Azerbaycan'da edebiyat öğretiminde dördüncü aşama, edebiyatın eğitim programı ve ders kitapları kapsamında ortaokula dâhil edilmesidir. Böylece, 1932 yılından sonra Azerbaycan'da edebiyat, bir ders olarak ortaokul eğitim programına girmiş ve günümüze kadar bu, böyle devam etmektedir.

1. Çarlık Rusyası Dönemi'nde Azerbaycan'da Edebiyat Eğitimi:

Bazı kaynaklarda, "XX. yüzyılın evvelerine, hatta Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulana kadar Azerbaycan'da millî edebiyat öğretimi olmamıştır" gibi görüşler ileri sürülse de Azerbaycan'da Azerbaycan edebiyatının kadim zamanlardan itibaren öğretilmeye başladığı bilinmektedir. Kadim devir ve orta asırlarda Azerbaycan'da okul tarihiyle ilgili bazı notlara Esat Yakubi'nin "Azerbaycan" gazetesinde yazdığı makalelerde rastlamak mümkündür. Yakubi, Azerbaycan'da ilk mescit okullarının Arap istilasından sonra VII. yüzyılda ortaya çıktığını söylemektedir. O zamanlar bütün İslam ülkelerinde, keza Azerbaycan'da bire bir öğretim sistemi önemli yer tutmuş ve matematik, felsefe, tıp, mantık, ahlak, coğrafya, musiki vb. derslerin öğretilmesinde Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş bilimsel eserler kullanılmıştır. Bu eserlerin Arapçaya tercüme edilmesinde Azerbaycan sanatçılarından Ebülhasan İbn Harunezzencanî, Hatip Tebrizî, Etteflisî, İbn Baküye gibi isimlerin önemli rol oynadığı bilinmektedir (Karabağlı, 1968, s. 19-20).

XII. yüzyılda medreseler genellikle Tebriz, Marağa, Nahcivan ve Gence şehirlerinde açılmıştır. Bu yüzyılda Şamahı yakınlarındaki Melhem köyünde Kafieddin Ömer ibn Osman'ın

başkanlığında bir tıp medresesi faaliyet göstermiştir. XIII. yüzyılda yazılmış “Ecaibüdünya” adlı bir eserde Nahcivan’da sarayların, medreselerin ve mescitlerin yapıldığı yazmakta; başka bir tarihî belgede ise Mömine Hatun anıtı, medreseler ve bu medreselerde çalışan öğretmenler, okuyan öğrenciler, öğretilen dersler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgilere dayanarak, Azerbaycan’da eğitim sisteminin XI - XII. yüzyıllardan başlayarak geliştiği söylenebilir (Karabağlı, 1968, s. 20).

XIX. yüzyılda Abbasgulu Ağa Bakıhanov ve Mirze Şefi Vazeh’in Azerbaycan Türkçesi ve edebiyatı ders kitabı yazma girişimleri; Mirze Kâzım Bey ve Mirze Cefer Topçubaşov’un yazdıkları ders kitapları; Seyid Ezim Şirvanî’nin yeni usul okul açması ve kendi şiir, manzum hikâyelerinin çoğunu bu okulda okutulmak için yazması Azerbaycan Türkçesi ve edebiyatı öğretiminin gelişimine yardımcı olmuştur.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti kurulmadan önce Azerbaycan edebiyatı öğretilse de bu, sistemli bir şekilde yürütülmemiş; 1932 yılından sonra edebiyat, bir ders olarak ortaokul eğitim programlarına dâhil edilmiştir.

2. Sovyet Dönemi’nde Azerbaycan’daki Okullarda Edebiyat Eğitimi ve Edebiyat Eğitimi Programları:

Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra ilköğretim ve ortaöğretim okulları için ders programı, ders kitapları hazırlama ve öğretmen yetiştirme gibi meseleler ortaya atılmıştır. 1920 yılının Mayıs ayında ders kitaplarının hazırlanmasıyla ilgilenmek için Halk Eğitim Komiserliğine bağlı özel bir komisyon kurulmuş ve buna dayanarak 1921 yılında neşriyat şubesi oluşturulmuştur. Burada 10 - 12 yıldan beri okullarda kullanılan Abdulla Şaig’in “Uşag Gözlüyü”, Mahmud Mahmudbeyov’un “İkinci İl” ve “Yeni Mekteb” (veya “Üçünü İl”) ders kitapları acele bir şekilde küçük değişikliklerle yeniden basılmıştır.

Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında yeni açılan ortaokulların eğitim programı ve ders kitapları ile temin edilmesi, çözülmesi gereken bir sorun gibi görülmüştür. Meslek okullarının ilk programları 1921 yılından itibaren hazırlanarak daktiloda yazılmış ve kullanılması için gerekli yerlere gönderilmiştir. Bu program ilk defa 1923 yılında basılmıştır. Programın açıklama kısmında şöyle yazmaktadır:

4. gruptan (9. sınıf) başlayarak öğrencileri edebiyat örneklerine, edebî dil ile yazıp konuşmaya alıştırmak gerekir. Bu amaç için seçilen hikâye ve manzumeler, milletin ruhunu, derdini ve mefkûresini anlatan tanınmış sanatçıların eserlerinden olmalıdır. Elbette ki seçilen eserler çocukların seviyesine de uygun olmalıdır (II. Dereceli Mesai Mekteb Programları, 1923, s. 19).

Karabağlı, programda yer alan “milletin ruhunu, derdini anlatan” şair ve yazarların listesinde halkın tanıdığı ve sevdiği sanatçıların çok az olduğunu; 1923 yılında basılan II. Dereceli Okullar için Edebiyat Programı'nda I. ve II. gruplarda (6 ve 7. sınıflarda) “Türk Edebiyatı” adlı bölümde verilen on yedi yazardan sadece üçünün (Mirze Elekber Sabir, Abbas Sehhet, Hüseyin Cavid) Azerbaycan yazarlarından olduğunu yazmıştır.

Karabağlı'ya göre bu programın en önemli eksiklerinden biri de edebiyat eğitimi tarihinin tersine -yeni dönemden eski döneme doğru- verilmesi olmuştur (Karabağlı, 1968: 28). Programda bu konuyla ilgili şöyle yazmaktadır:

Yeni edebiyat, son sosyal hayatımızı anlattığı ve talebeler onu daha yakından bildikleri için Türk Edebiyatı tarihi yeni dönemlerden başlayarak kadim devirlere doğru gidecektir (II. Dereceli Mesai Mekteb Programları, 1923, s. 19).

Karabağlı, edebiyat öğretiminde kronolojik sıranın önemli olduğunu vurgulayarak bu konuya şöyle değinmiştir:

Burada eğitim - öğretime yönelik talepler açısından hakikat olsa da edebiyat tarihini öğrenmek için bunun ne kadar büyük hata olduğunu anlıyoruz. Büyük tarihe ve ölmez sanatçılara sahip olan Azerbaycan edebiyatının genç nesilden saklanması, onlara anlamadıkları bir dilde yazılmış eserlerin “millî edebiyat” adı ile aşılması daha sonralar yazılmış program ve ders kitaplarında da kendini göstermiştir (Karabağlı, 1968, s. 19).

Bahsi geçen bu eksik, 1926 edebiyat eğitimi programında daha da derinleşmiştir. Bu programa göre, 1926 - 1927 eğitim - öğretim yılından başlayarak Azerbaycan Türkçesi ve edebiyatı dersleri kaldırılmıştır. Bu dersler ancak “karmaşık konulara yardım edici” bir araç olarak öğretilmeye başlamıştır. Kadim edebiyat ve XVIII. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ise “yalnız tarihî ehemmiyeti olduğu için” programdan tamamen çıkarılmıştır.

Karabağlı, II. dereceli okulların 1926 edebiyat eğitimi programında 2. grupta (7. sınıf) verilen yirmi yedi sanatçının yalnız dördünün (Mirze Fetheli Ahundov, Abbas Sehhet, Abdulla Şaig ve Hüseyin Cavid); 4. grupta (9. sınıf) öğretilmesi gereken otuz üç sanatçının ise sadece altısının (Mirze Elekber Sabir, Mehemmed Hadi, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaig, Süleyman Sani

Ahundov ve Cefer Cabbarlı) Azerbaycan edebiyatını temsil ettiğini yazmıştır (Karabağlı, 1968, s. 29).

Karabağlı, 1928 yılında yayınlanan II. Dereceli Mektebler ve Pedagoji Teknikumlar için Edebiyyat Programı'nda da Azerbaycan edebiyatından örneklere çok az rastlandığını; 6. sınıf ders kitabının "Türk Edebiyatı" bölümünde verilen yirmi sanatçıdan sadece dördünün Azerbaycan edebiyatına ait olduğunu; Vagif, Vidadi, Zakir, Sabir, Sehhet, Hagverdiyev gibi sanatçıların sadece serbest okuma listesine alındığını yazmıştır. Karabağlı, ayrıca edebiyat eğitimi programı ve bu programa göre hazırlanan ders kitaplarının Osmanlı edebiyatı örnekleri ile "doldurulduğundan" yakınmıştır (Karabağlı, 1968, s. 32).

Karabağlı'nın "Osmanlı edebiyatı" diye adlandırdığı Türk edebiyatından metinlerin alınmasının Sovyet Dönemi anlayışına göre hoş karşılanmadığı o dönem kaynaklarında çok sık görülmektedir. Buna rağmen Sovyet Dönemi'nde uygulanmış ders kitaplarında Azerbaycan sanatçılarının yanı sıra Türkiye ve Batılı sanatçıların da eserlerine rastlanmaktadır. Örneğin, 1928 yılında Hanefi Zeynalli, Abdulla Şaig, İsmail Hikmet, Atababa Musahanlı tarafından yazılan "Edebiyat Dersleri Birinci Kitap - Altıncı İl" isimli edebiyat ders kitabında Türk yazarlarından eserleri şöyle yer almaktadır:

- 1) Ömer Seyfeddin'in Biyografisi: Yalnız Efe
- 2) Refik Halid Karay: Yatır
- 3) Emin Receb: Yel Değirmeni
- 4) Aka Gündüz: Kavalın Derdi
- 5) Halid Ziya Uşaklıgil'in Biyografisi
- 6) Reşat Nuri Güntekin'in Biyografisi
- 7) Celal Sahir Erozan: Yağmur Yağarken
- 8) Halid Fahri Ozansoy: Kâbus
- 9) Ali Canip Yöntem: Yıldırım
- 10) Muallim Naci: Fırtına
- 11) Tevfik Fikret: Haluk'un Amentüsü
- 12) Hüseyin Kürkçü: Kurtulurken

13) Nazım Hikmet'in Biyografisi: Ölüm

14) Hüseyin Sadık'ın Biyografisi (Zeynallı, Şaig, Hikmet, Musahanlı, 1928, s. 261-262).

Görüldüğü üzere, bu ders kitabında genellikle Millî Edebiyat Dönemi sanatçılarından olmak üzere on dört Türk sanatçısının ismi geçmektedir.

Sovyet Dönemi'nde Sovyet ideolojisi, Azerbaycan edebiyatı ders kitaplarında da ağır basmış ve bu kitaplarda yer alan metinlerin öğrencilerin komünist ruhta eğitilmesine katkıda bulunması beklenmiştir. Sovyet Dönemi'nde yazılan edebiyat öğretimi kitaplarının hemen hemen hepsinde bu amacın ön planda olduğu görülmektedir. Örnek verilecek olursa:

Okulda edebiyat öğretiminin karşısında duran vazifeler, YİK(b)PMK'nin edebiyat ve güzel sanat hakkındaki tarihî kararları, Sov. İKP XXIII. kurultayının direktifleri, okulun güncel hayatla ilişkisinin daha da sağlamlaştırılması ve onun karşısında duran vazifeler hakkında partinin son gösterişleriyle belirlenir. Edebiyat derslerinde amaç öğrencilere komünist eğitimi vermek, öğrenim sürecinde onları Marksizm - Leninizm bakış açısı, Sovyet vatanseverliği, Sovyet millî iftihar hissi, Komünist Partisine ve Sovyet Devleti'ne sadakat ruhunda eğitmektir (Karabağlı, 1968, s. 47).

Sovyet Dönemi'nde Azerbaycan'ın bazı eğitimcileri, ders kitaplarında yer alan Türk edebiyatından seçilen edebî örnekleri kitapların önemli kusurlarından biri olarak görmüştür. Yusuf Kasımov, 1922 yılında bu "kusurlu" ders kitaplarını şu şekilde eleştirmiştir:

Biz elimizle anti Sovyet ve inkılabı karşı olma hissini okullarda yayıyoruz... Özellikle ana dili ders kitaplarının tekrar yazılması gerekmektedir. Muhtelif milliyetçilik çör çöplerine okullarımızda yer veremeyiz (Bakinski Raboçi gazetesi, 1922, Nu: 217).

"Gereksiz milliyetçilik yayan" bu yazarlar "Komünist" gazetesinde sık sık eleştirilmiş; bununla mücadele etmek için Eğitim Komiserliği 1924 yılında seminer düzenleyerek ders kitaplarının hem mefkûre hem de teknik açıdan iyileştirilmesini Azerbaycan SSC Halk Eğitim Komiserliğine bir görev olarak vermiştir.

1927 yılında H. Sanılı, Ö. F. Nemanzade ve H. Ahundzade'nin yazdığı "Üçüncü İl" ders kitabıyla ilgili bir makale yazılmıştır. Makalede bu kitap eleştirilmiş ve bu kitaptaki metinlerin %80'i edebî olmayan ve kuru anlatımlı makaleler olarak değerlendirilmiş; Mahmud Bey Mahmudbeyov ve Abbas Sehhet tarafından yazılan eski "Üçüncü İl" ders kitabında iyi olan her şeyin atıldığı; halk efsaneleri, masallar, hakimane sözlerin kitaptan çıkarıldığı vurgulanmıştır (Karabağlı, 1968, s. 30).

“Yeni Mekteb” dergisinin 1926 tarihli 2’nci sayısında “Giraet Kitaplarımızda Mövhumat Üsulu” adlı bir makalede Fuzuli, Vagif, Vidadi, Seyid Ezim, Abbas Sehhet, Sabir, Hadi gibi şairlerin ders kitaplarındaki eserlerinden örnek verilerek bu şairlerin dinci oldukları söylenmiş ve ders kitaplarından çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde masallara, efsanelere ve özellikle de fabllara saldırılmış ve bu türlerin öğrencileri olumsuz etkilediği savunulmuştur.

Sovyet okulunda edebiyat öğretimiyle öğrencilere kazandırılması istenen nitelikler olmuş, edebiyatın öğrencilerde bazı duyguların oluşmasına yardımcı olması gerektiği belirtilmiştir. Bunun için metinlerin doğru seçilmesinden, mefkûre dışına çıkılmamasından bahsedilmiş; öğrencilere özellikle emeğe sevgi, emeğe hor bakanlara nefret, ateizm, Sosyalist vatanseverliği gibi özelliklerin kazandırılmasının gerekliliği savunulmuştur (Orta Mektebde Edebiyat Tedrisi, 1966, s. 12-25-30).

5 Eylül 1931 ve 25 Ağustos 1932 tarihinde YİK (b) MK’nın verdiği kararlar Azerbaycan’daki Sovyet okulunun mahiyetinde değişiklikler yaratmıştır. Bu yıllarda eğitim - öğretimdeki asıl eksiklikler şöyle belirtilmiştir:

1) Programlar ders materyalleriyle çok fazla doldurulduğundan okulda birçok ders yeterli yapılmamaktadır. Öğrenciler bilgileri tam anlamıyla benimsememektedir. Edebiyat programlarına öğrenciler için zor olan eserler dâhil edilmektedir.

2) Dil ve edebiyat derslerinde tarihî sıralamaya uyulmamaktadır.

3) Edebiyat, ana dili, coğrafya ve tarih programlarına Sovyetler Birliği halklarının millî medeniyetine, güzel sanatına, tarihî gelişimine ait en zaruri malumat ve ülkeler hakkında bilgiler dâhil edilmemektedir (Karabağlı, 1968, s. 34).

1931 - 1932 eğitim - öğretim yılından başlayarak bu kararlara esasen yeni ders programı ve ders kitapları hazırlanmıştır. Bu programlara göre, edebiyat artık bağımsız bir ders olarak öğretilmeye başlamıştır.

3 - 8. sınıflar için düşünülen 1932 yılının edebiyat eğitimi programı E. Nazim, E. Sultanlı, E. Hüseyinzade, H. Samedzade, A. Dadaşov ve F. Gasımzade tarafından hazırlanmış; E. Nazim, M. Rehimli tarafından yürütülmüştür. Azerbaycan okullarında 8. sınıftan başlayarak sistematik Azerbaycan edebiyatı tarihinin öğretilmesi ilk defa bu programla ortaya konulmuştur. Programın açıklama sayfasında eski programların zorluğu eleştirilmiş, kullanılan ders kitaplarının metodik eksikliklerinden bahsedilmiştir.

1932 edebiyat eğitimi programı, ilk programlara göre daha iyi geliştirilse de bazı yöntem yanlışlarına bu programda da rastlanmaktadır. Programda öğrencilerin yaş ve bilgi seviyesine uygun olmayan eserlerin yer almasından kusur olarak bahsedilmiştir. Karabağlı, bu programdaki eksiklikleri şöyle sıralamıştır:

1) Azerbaycan edebiyatı çok tuhaf dönemlere ayrılmıştır. Mesela, XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şu başlıklar altında verilmiştir:

- a) Müstemleke - ticaret burjuva edebiyatı,
- b) Liberal - mülkedar (büyük toprak sahibi, ağa) edebiyatı,
- c) Muhafazakâr mülkedar edebiyatı,
- d) Küçük burjuvaya yakın liberal - ruhani edebiyatı.

2) Programda yine de anlaşılması zor eserler yer alıyor. Mesela, 5. sınıfta “1905 yılından sonra Azerbaycan’da müstemleke burjuva - mülkedar edebiyatı”, “Füyuzat” akımı, M. Hadi’nin “Men Bir Kâtibem” eseri, Mirza Fetheli Ahundov’un “Aldanmış Kevakib”, A. Griboyedov’un “Akıldan Bela”, F. Shiller’in “Wilhelm Tell”, Seyit Ezim’in “Müctehidin Tehsilden Gayıtması” gibi bu sınıf için oldukça zor konuların öğretilmesi düşünülmüştür.

3) Tarihî sıralama prensibi programda sık sık bozulmuştur. Komünist Partisinin edebiyat hakkında verdiği 23 Nisan 1932 tarihli kararında muhtelif edebî teşkilatların “Sovyet Yazarları” adı altında birleştirilmesine rağmen programda Sovyet edebiyatı “proleter, proleter - kolhoz, müttefik - cıgırdaş (yoldaş)” gibi adlar altında verilmiştir.

4) Programda materyaller eğitim programına göre sınıflar arasında doğru paylaştırılmamıştır.

5) Edebiyat nazariyesinin öğretimi sistemsiz, plansız yürütülmüştür (Karabağlı, 1968, s. 35-36).

1932 - 1933 eğitim - öğretim yılında daha önce kullanılan ders kitaplarının artık kullanılmamasına ve yeni kitapların yayınlanmasına karar verilmiştir. Ancak bu karar istenilen sonucu vermediğinden YİK (b) P MK’nin “İbtidai ve Orta Mektebler Üçün Ders Kitapları Hakkında” adlı 12 Şubat 1933 tarihli kararıyla bütün dersler için aynı içerikli ders kitaplarının yazılması talep edilmiştir. Böylece, Sovyet hükûmetinin eğitimle yaymak istediği “komünizm sevgisi” kitapların yenilenmesi ile okul hayatına, oradan da Azerbaycan halkının zihnine daha çok girmeye başlamıştır.

Azerbaycan’da edebiyat öğretiminde en önemli merhale 1937 yılından itibaren başlamaktadır. Bu yılda yeni programlarla ders kitapları hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Azerbaycan edebiyatının öğretimi tarihinde önemli olay olan 8, 9, 10. sınıflar için “Edebiyyat” ders kitapları bu yılda yayımlanmıştır. Hatta ilk defa 1945 yılında yayımlanan iki ciltlik “Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi” kitabı da bu yıl yazılmaya başlamıştır.

1939 yılından başlayarak Azerbaycan'daki ortaokullarda edebiyat dersleri “Edebî Giraet” ve “Edebiyyat Tarihi” adları altında öğretilmeye başlamıştır. 5 - 7. sınıflarda öğretilen edebî okuma derslerinin amacı öğrencilerin sözlü anlatım becerisini geliştirmek ve öğrenciye okuma zevkini yaşatarak okuma alışkanlığı kazandırmak olmuştur.

8 - 10. sınıflarda ise edebiyat dersleri, 7 yıllık okullardan farklı olarak tarihî - edebî prensiple öğretilmiş ve şu amaçları taşımıştır:

- 1) Edebiyat tarihinin halkın tarihi ile sıkı ilişkisi olduğunu göstermek;
- 2) Azerbaycan edebiyatının ideolojik, edebî zenginliği, millî özellikleri ve dünya medeniyetine verdiği kıymetli edebî eserleri hakkında öğrencilere kısa ve açık bilgiler vermek;
- 3) Öğrencileri klasik ve çağdaş Rus, SSCB halkları ve dünya edebiyatı ile tanıştırmak;
- 4) Bedii edebiyatın hayati bilgi kaynağı olduğunu, hayat hakikatlerini ve sosyal hadiseleri anlamaya yardımcı olduğunu göstermek;
- 5) Edebiyat nazariyesi hakkında dersin hedefine ve öğrencilerin yaş seviyesine uygun bilgi vermek (Karabağlı, 1968, s. 40).

1941 - 1945 yılları arasındaki “Büyük Vatan Muharebesi” yılları Azerbaycan'da edebiyat öğretimini de etkilemiştir. Edebiyat eğitimi programı ve ders kitaplarında bu savaşla ilgili eserler yer almaya başlamıştır. S.Vurgun'un “Vagif”, “Hanlar”, “Ferhat ve Şirin”; C. Cabbarlı'nın “Od Gelini”, “1905-ci İlde”; M. Hüseyin'in “Nizami”; M. İbrahimov'un “Mehebbet”; R. Rza'nın “Vefa”; S. Rüstem'in “Gaçağ Nebi” gibi dramlara; S. Vurgun'un “Şefket Bacısı”, “Zencinin Arzuları”, “Ölüm Kürsüsü”, “Veten Keşiyinde”, “Ananın Öyüdü”, “Azerbaycan”; S. Rüstem'in “Çapayev”, “Biz Kommunistlerik”, “Ana ve Paçalyon”; M.Rahim'in “İki Kat Cinayet”, “Tek Mezar”; R. Rza'nın “Leytenant Bayramın Gündeliyi”; E. Memmedhanlı, E. Cemil, E. Veliyev, O. Sarıvelli vb. yazar ve şairlerin eserleri okutulmaya başlamıştır.

Azerbaycan edebiyatında 1946 - 1985 yılları “Muharebeden Sonraki Dinç Kuruculuk Yılları” olarak geçmiştir. Bu yıllarda edebiyat eğitimi programı ve ders kitaplarında Sovyet vatanseverliği daha da keskinleşmiştir. Savaş sonrasında edebiyat eğitimi programı ve ders kitapları ciddi müzakere ve eleştirilere maruz kalmıştır. Bu zamana kadar 10. sınıfta XX. yüzyıl ve Sovyet edebiyatı öğretilmiştir. Ancak 1951 yılı edebiyat eğitimi programında SSCB halkları edebiyatına daha az, 10. sınıfta ise sadece Sovyet edebiyatının öğretilmesine yer verilmesi olumlu kabul edilmiştir.

Azerbaycan'da 1953 yılından sonra uygulanan edebiyat eğitimi programları ve ders kitaplarında ciddi değişiklikler yapılmıştır. Programa her sınıf için ayrı yazar ve eser dâhil edilmiş, metinlerin sayısı ve onlara ayrılan saat azaltılmıştır. Nizami, Fuzuli, Mirza Fetheli Ahundov, Celil Memmedguluzade, Elekber Sabir, Cefer Cabbarlı, Semed Vurgun gibi yazarların öğretilmesine daha çok zaman ayrılmıştır. Daha önceki zamanlarda programdan çıkarılan N. Nerimanov, H. Cavid, S. Hüseyin, T. Şahbazî (Simurg), M. Müşfik, H. Nezerli gibi yazarlar tekrar edebiyat eğitimi programında ve ders kitaplarında yer almıştır.

3. Bağımsızlık Sonrasında Azerbaycan'daki Okullarda Edebiyat Öğretimi ve Edebiyat Eğitimi Programları:

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da gerçekleştirilen eğitim reformuyla ortaöğretimde de edebiyat eğitimi programlarının yenileştirilmesinin gerekliliği bir gerçek olarak kabul görmüştür. 1994 edebiyat eğitimi programından sonra hazırlanan 2003 edebiyat eğitimi programı bu yeniliğin göstergesi olmuştur. Bu programda artık bağımsız olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin liselerinde öğretilen edebiyat dersinin amacının Azerbaycan'ın millî edebiyatı, medeniyeti ve geleneklerini aşılama olduğu şöyle açıklanmıştır:

Edebiyat öğretiminin asıl amacı yüksek düşünceye ve edebî değere sahip olan eserlerin öğrenilmesi esasında öğrencilerin bakış açısını genişletmek, millî ve beynelmilel manevi değerleri benimsetmek, sonuç olarak onların vatansever bir ruhta eğitilmesine yardımcı olmaktır (Ümumtehsil Mekteblerinin V - XI. Sınıfları Üçün Edebiyyat Programı, 2003, s. 3).

2003 edebiyat programına göre 5. sınıftan itibaren eserlerin edebî değeri öğrencilere kavratılmalıdır. 9. sınıfı bitiren öğrencilerin ise Azerbaycan edebiyatının gelişim tarihi hakkında fikir edinmeleri sağlanmalıdır. Programda 5 - 9. sınıflarda edebiyat öğretiminin asıl işlevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- a) Edebiyat hakkında bilgi kazandırmak, edebiyatın özelliklerini, güzel sanatın diğer türleriyle benzer ve farklı yönlerini anlatmak;
- b) Edebiyatın iki kolu olan sözlü ve yazılı edebiyatın özelliklerini, benzer ve farklı yönlerini mukayeseli bir şekilde öğretmek;
- c) Sözlü ve yazılı edebiyatın en yaygın türleri hakkında bilgi vermek;
- d) Azerbaycan edebiyatının genel gelişimiyle ilgili bilgi vermek;
- e) Dünya edebiyatından seçilen eserler hakkında bilgi vermek;
- f) Edebî bilgileri benimsetmek;
- g) Edebî bir metnin okunması ve tahliliyle ilgili alışkanlıklar kazandırmak;
- h) Öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek;
- i) Öğrencilerde sözlü ve yazılı anlatım becerilerini geliştirmek (Ümumtehsil Mekteblerinin V - XI. Sınıfları Üçün Edebiyyat Programı, 2003, s. 5-6).

Tarihî - edebî prensiplere göre hazırlanan 10 - 11. sınıf edebiyat eğitim programı, 5 - 9. sınıflarda kazanılmış bilgi ve becerilerin derinleştirilmesi ve geliştirilmesine dayanmaktadır. Bu program, 11. sınıfı bitiren öğrencilere muhtelif dönemlerde ve türlerde yazılmış herhangi bir edebî eseri estetik olarak kavrama ve tahlil etme becerisini kazandırmayı amaçlamaktadır. 10 - 11. sınıf edebiyat eğitim programları şu görevlerin gerçekleşmesine yönelik hazırlanmıştır:

- a) Söz sanatının önemi, kuralları hakkında gerekli düşüncüyü geliştirmek;
- b) Muhtelif edebî dönemler arasındaki farkları ve benzerlikleri kavratmak;
- c) Azerbaycan edebiyatının millî değerlerini, gelişim süreci ve dünyadaki önemi hakkında bilgi vermek (Ümumtehsil Mekteblerinin V - XI. Sınıfları Üçün Edebiyyat Programı, 2003, s. 6).

Programda, sıralanan bu görevlerin gerçekleştirilebilmesi için edebiyat dersinin öğretilmesine sistemli bir şekilde yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir. Bunun için edebî akımların, edebî üslubun, edebiyat ve güzel sanatların diğer dallarının, edebiyatın ilişkili olduğu diğer bilim dallarının, özellikle Azerbaycan Türkçesinin ve dil biliminin, Azerbaycan tarihinin, felsefi fikir akımlarının öğretilmesine bir bütün olarak yaklaşılması gerektiği vurgulanmıştır.

2003 edebiyat programında uzun süre kullanılan ve edebiyatın öğretilmesinde önemli rol oynayan eski programlardaki her şeyin bir kenara atılmadığı ve Nizami Gencevî, Nesimi, Fuzulî, Hataî, Molla Penah Vagif, Mirze Fetheli Ahundov, Mirze Elekber Sabir, Celil Memmedguluzâde, Hüseyin Cavid, Cefer Cabbarlı, Semed Vurgun gibi sanatçıların programda yer almaya devam ettiği şöyle vurgulanmıştır:

Program kaç kez değişirse değişsin bu edipler programdaki yerlerini kaybetmemelidir. Lakin zaman değiştikçe onların edebî eserlerinden bazılarının öğretilmesine yaklaşım değişebilir (Ümumtehsil Mekteblerinin V - XI. Sınıfları Üçün Edebiyyat Programı, 2003, s. 7).

2003 edebiyat eğitim programının içeriği ve yapısı 5 - 9. sınıflar ve 10 - 11. sınıflara yönelik düzenlenmiştir. 5 - 9. sınıfların edebiyat eğitim programı, öğrencilerin ilgisine, yaş ve bilgi seviyesine göre onlarda Azerbaycan edebiyatı hakkında temel bilgilerin şekillenmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Programda yer alan okunması, öğrenilmesi ve ezberlenmesi daha kolay türlerin 5 - 6. sınıflarda; daha karmaşık bilgiler, yazar ve şairlerin hayatlarının, edebî kişiliklerinin 8 - 9. sınıflarda öğretilmesine dikkat edilmiştir. Böylece, 8 - 9. sınıflarda yazarların hayatı ve edebî kişiliği hakkında verilen bilgilerle 10 - 11. sınıflarda öğretilecek eserler için bir zemin hazırlamak düşünülmüştür.

Programda öğrencilerin sözlü anlatım becerilerinin geliştirilmesi için özel saatler ayrılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla öğrencilerde edebiyata karşı sevginin oluşturulması; sözün, fikrin anlam inceliklerini hissetme becerilerinin şekillendirilmesi amaçlanmıştır.

Ders dışındaki kitap okuma çalışmaları için de programda saatler ayrılmıştır. Bu kitap okuma çalışmalarının asıl amacı, öğrencilere herhangi bir konu hakkında bilgi vermek ve okuma alışkanlığı kazandırmaktır. Programda ders dışındaki kitap okuma çalışmaları için kitap isimleri de verilmiştir. Ancak öğretmenlerin duruma göre bu eserlerin yerine başka eserleri okutabilecekleri de belirtilmiştir.

Daha önceki yılların edebiyat programlarında Azerbaycan edebiyatının edebî - tarihî prensibe göre öğretilmesi üç sınıfta -9, 10 ve 11. sınıflarda- gerçekleştirilmiştir. Ancak 2003 edebiyat programında bu konular 10 ve 11. sınıflarda öğretilmektedir. 10. sınıfın programı en kadim devirden XX. yüzyıla kadar olan edebiyatı ihtiva etmektedir. XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ise tamamen XI. sınıf programında yer almaktadır. Her iki sınıfın da programında dünya edebiyatından seçilmiş eserler yer almaktadır. 10 - 11. sınıf edebiyat eğitimi programı, daha çok sanatçıların hayatlarını ve edebî kişiliklerini tanıtmayı, bir veya birden fazla eserin geniş bir şekilde öğretilmesini amaçlamaktadır.

Programda öğrencilerin serbest okumaları için eser isimleri de verilmiştir. Bu eserlerin okunmasıyla yazarlar hakkında daha önce öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

10 - 11. sınıfların edebiyat programına edebiyat nazariyesinden kavramların da öğretilmesi dâhil edilmiştir. Bununla 5 - 9. sınıflarda kazanılmış bilgilerin derinleşmesi ve daha karmaşık edebî kavramların kavratılması amaçlanmıştır.

Edebiyat eğitimi programı, 10 - 11. sınıflar için iki varyantta "A" ve "B" varyantlarında hazırlanmıştır. "A" varyantı "esas varyant" olarak adlandırılmıştır. Bu varyant, daha geneldir ve bu varyantta devlet standartlarının talepleri dikkate alınmıştır. "B" varyantı ise temel eğitim programının okula uygun olarak hazırlanmış şeklindedir. Bu varyant, okullara göre farklılık gösterebilmektedir.

Sonuç:

Azerbaycan'da edebiyat öğretimi birkaç aşamadan geçmiştir. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulmadan önce Azerbaycan edebiyatı öğretilse de bu, sistemli bir şekilde

yürütülmemiş; 1932 yılından sonra edebiyat, bir ders olarak ortaokul eğitim programına dahil edilmiştir.

Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında “Osmanlı Edebiyatı” diye nitelendirilen Türk edebiyatından örnekler eğitim programında ve ders kitaplarında daha çok yer almıştır. Ancak bu durum çok eleştirilmiş ve tehlikeli bulunmuştur.

Sovyet Döneminde de Azerbaycan’da edebiyat öğretimi birkaç aşama geçirmiştir. Stalin Dönemi’nde (1922 - 1953) Azerbaycan’daki okullarda daha baskıcı, mefkûrevî bir edebiyat öğretiminin yapılması istenmiştir. Bunun için edebiyat programları sık sık değiştirilmiş, programlarda millî duyguları içeren metinlerin olmamasına dikkat edilmiştir.

Stalin’in ölümünden sonra SSCB’de Kruşçev Dönemi (1954) başlamıştır. Stalin’in ölümünden sonra iktidara gelen Kruşçev, Stalin Dönemi’ndeki uygulamaları eleştirmiştir. Bu dönem Azerbaycan için önem arz etmektedir. Şöyle ki Kruşçev Dönemi’nde represyon kurbanı olan birçok Azerbaycan sanatçısının davası tekrar gündeme getirilmiş ve çoğu 15 - 20 yıl sonra suçsuz bulunmuştur (Buran, 2010, s. 343).

Kruşçev Dönemi’nde Azerbaycan edebiyatının öğretiminde de önemli değişiklikler olmuştur. 1953 yılından sonra edebiyat ders kitaplarında ve edebiyat eğitim programlarında değişiklikler yapılmıştır. Stalin Dönemi’nde ders kitaplarından çıkarılan birçok yazar ve şair Kruşçev Dönemi’nde tekrar eğitim programına ve ders kitaplarına dâhil edilmiş ve öğretilmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan’da gerçekleştirilen eğitim reformu ortaöğretimde de edebiyat programlarının yenileştirilmesinin gerekliliğini gündeme getirmiştir. 1994 edebiyat programından sonra hazırlanan 2003 edebiyat programı bu yeniliğin göstergesi olmuştur. Bu programda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin okullarında öğretilen edebiyat dersinin temel amacının Azerbaycan’ın millî edebiyatının, medeniyetinin ve geleneklerinin hafızalarda yeniden canlandırmak olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

Karabağlı, Y. (1968). *Orta mektebde edebiyatın tedrisine dair*. Bakı: Azertedrisneşr Yayınları.

Kavcar, C. (1995). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Engin Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uygur, N. (1985). *İnsan açısından edebiyat*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yusifov, F. (2008). *Edebiyatın tedrisi metodikası*. Bakı: ADPU Yayınları.

----- (1923). *II Dereceli mesai mekteb programları*. Bakı: Maarif Yayınları.

----- (1966). *Orta mektebde edebiyat tedrisi, (II. hisse)*. Bakı: Maarif Yayınları.

----- (2003). *Ümumtehsil mekteblerinin V-XI. sinifleri üçün edebiyat programı*. Bakı: Azerbaycan Tehsil Nazirliyi Yayınları.

Zeynallı, H. *Edebiyyat dersleri birinci kitap-altıncı il*. Bakı: Maarif Yayınları.

Wellek, R. ve Austin, V. (1993). *Edebiyat teorisi*. (çev. Ömer Faruk Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.